

**Anna Jankowska<sup>1</sup>**

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie,  
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu,

## **Typologia rolnictwa krajów kandydujących do Unii Europejskiej ze względu na wybrane cechy sektora rolnego**

### **Typology of Agriculture in Candidate Countries to the European Union Due to the Selected Features in the Agricultural Sector**

**Synopsis.** W pracy została dokonana typologia krajów kandydujących (CC) do Unii Europejskiej (UE) dotycząca poziomu rozwoju sektora rolnego na podstawie syntetycznego miernika rozwoju oraz analizy skupień metodą Warda. Do cech diagnostycznych zostały uwzględnione następujące wskaźniki: udział wartości dodanej rolnictwa w produkcie krajowym brutto, udział rolnictwa w zatrudnieniu, użytki rolne na osobę i wydajność pracy w rolnictwie. Najwyższy poziom rozwoju sektora rolnego obserwuje się w Czarnogórze. Stosunkowo wysoki poziom rozwoju istnieje również w Bośni i Hercegowinie, Macedonii, Turcji i na Ukrainie, podczas gdy niższy poziom rozwoju sektora rolnego jest w Serbii. Do grupy krajów o najniższym poziomie rozwoju sektora rolnego zalicza się Albanie i Gruzję.

**Słowa kluczowe:** kraje kandydujące, rozwój, sektor rolny, typologia

**Abstract.** In the paper the typology of the Candidate Countries (CC) concerning the level of agricultural sector development on the basis of synthetic development measure and Ward cluster analysis were introduced. For diagnostic characteristics the following indicators were taken into consideration: share of agriculture's value added in the Gross Domestic Product, the share of agriculture in employment, agricultural land per person and labor productivity in agriculture. The highest level of agricultural sector development is observed in Montenegro. Relatively high levels of development exists also in Bosnia and Hercegovina, Macedonia, Turkey and in Ukraine while a lower level of agricultural sector development is found in Serbia. The group of countries with the lowest level of agricultural sector development consists of Albania and Georgia.

**Key words:** candidate countries, development, agricultural sector, typology

## **Wprowadzenie**

W dzisiejszych czasach jednym z głównych problemów rolnictwa UE jest kwestia tempa jego rozwoju i czynników na niego wpływających. Są to zagadnienia ważne i nadal aktualne w aspekcie ciągłych dyskusji o kolejnych poszerzeniach UE, bowiem krajami kandydującymi (CC) czy nawet jak się przyjęło określać krajami potencjalnie kandydującymi do UE są obecnie kraje bardzo zróżnicowane pod względem poziomu rolnictwa, przeważnie będące w gorszej sytuacji gospodarczej, słabsze ekonomicznie w stosunku do obecnych członków UE oraz dodatkowo z licznymi problemami wynikłymi z zaszłości historycznych i innych uwarunkowań związanych m.in. ze względami nie tylko politycznymi, gospodarczymi, ale także demokratycznymi i społecznymi. Ponadto często są

---

<sup>1</sup> dr, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań, e-mail: jankowska@up.poznan.pl.

to kraje o dużym znaczeniu sektora rolnego w ich gospodarce (np. Turcja czy Ukraina), co rzutuje na rozwój gospodarki tych państw, a po przyszłej integracji w pewnym stopniu na politykę rolną UE oraz na jej budżet. Z tych więc względów zbadanie aktualnego poziomu rozwoju sektora rolnego badanych krajów jest niezmiernie istotne zarówno dla CC jak i UE, a także dla polskiego rolnictwa, dotychczas jednego z największych beneficjentów środków finansowych ze Wspólnej Polityki Rolnej (WPR).

Celem pracy jest zatem określenie poziomu rozwoju sektora rolnego CC. Wiąże się to z koniecznością przeanalizowania, w jakim kierunku i tempie zachodzą procesy rozwojowe i jakich sfer sektora rolnego dotyczą one w najszerszym zakresie.

## Dane i metody

W celu określenia poziomu rozwoju poszczególnych sektorów rolnych podjęto w pracy próbę skonstruowania syntetycznego miernika rozwoju metodą bezwzorcową i wzorcową oraz przeprowadzono analizę skupień metodą Warda dla najbardziej aktualnych dostępnych dla analizowanych krajów danych, aby pokazać możliwe opcje uplasowania CC. W metodzie wzorcowej obliczone odległości poszczególnych jednostek od jednostki modelowej posłużyły do obliczenia syntetycznego miernika rozwoju Hellwiga.

Badania te umożliwią dokonanie typologii sektorów rolnych krajów ze względu na poziom ich rozwoju. Dokonywanie typologii odgrywa istotną rolę w rozpatrywaniu dużych i skomplikowanych systemów rzeczywistych i pozwala uzyskać wiele cennych informacji oraz przeprowadzić analizę różnych wariantów. Obiektami, podlegającymi klasyfikacji ze względu na stan sektora rolnego w przeprowadzanym badaniu, są kraje kandydujące oraz potencjalne kraje kandydujące do UE tj. Albania, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Gruzja, Macedonia, Serbia, Turcja i Ukraina. Wybór zmiennych diagnostycznych podyktowany był czynnikami wpływającymi na stan rolnictwa w danym kraju, a kompletność macierzy obserwacji zweryfikowana została pod kątem wartości merytoryczno-formalnej, a także statystycznej. Dodatkowo o wyborze zmiennych decydowała ich dostępność. Do standaryzacji zmiennych zastosowano formułę zaproponowaną przez Wysocki i Lira (2003) dla stymulanty

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i \{x_{ij}\}}, \quad x_{ij} > 0 \quad (1)$$

i destymulanty

$$z_{ij} = \frac{\min_i \{x_{ij}\}}{x_{ij}}, \quad x_{ij} > 0 \quad (2)$$

a do badania odległości od wzorca zastosowano wzór:

$$q_i^{(2)} = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_{oj})^2}{m}}, \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (3)$$

gdzie  $z_{oj}$  jest znormalizowaną wartością  $j$ -tej cechy dla jednostki wzorcowej. Z kolei w analizie skupień metodą Warda zastosowano odległość euklidesową

$$\text{odległość } (x, y) = \{\sum_i (x_i - y_i)^2\}^{1/2} \quad (4)$$

Przeprowadzono najpierw analizę skupień metodą Warda. Analizę rozpoczęto wykorzystując siedem zmiennych wyjściowych, a po uwzględnieniu założeń (po wykluczeniu zmiennych silnie skorelowanych) analizę przeprowadzono wykorzystując cztery słabo ze sobą skorelowane zmienne (największa wartość na przekątnej odwrotności macierzy diagonalnej – 3,3) charakteryzujące sektor rolny: udział wartości dodanej rolnictwa w PKB (%) (destymulanta), udział zatrudnionych w rolnictwie (%) (destymulanta), wielkość użytków rolnych przypadających na osobę (stymulanta) oraz wartość dodana przypadająca na zatrudnionego (w cenach stałych z 2005 r. w USD) (stymulanta).

Materiałem źródłowym były dane pochodzące z Banku Światowego, Eurostat i Faostat z dnia 31.03.2016 r.

## Wyniki badań

Zmieniająca się WPR uwzględniająca kolejne przyszłe poszerzenia UE stwarza CC szansę na znalezienie swojego optymalnego miejsca w UE. Poziom rolnictwa w CC jest zasadniczym problemem dla WPR w kontekście przyszłego poszerzenia UE. Stąd w niektórych badanych krajach konieczny jest optymalny rozwój ich rolnictwa. Mimo iż procesy rozwojowe w tych krajach zachodzą w wolniejszym tempie to powoli uwidaczniają się już pozytywne rezultaty zachodzących zmian.

Analizując poziom rozwoju sektora rolnego w CC należy mieć na uwadze fakt, że kraje te są bardzo mocno zróżnicowaną grupą począwszy od liczby ludności i powierzchni krajów, jak również znaczenia sektora rolnego w ich gospodarce. Kraje te z wyjątkiem Turcji i Ukrainy można porównać do polskich makroregionów lub nawet województw. W 1988 r., przed okresem przemian w Europie Środkowo-Wschodniej, Jugosławia łącznie z Albanią, miały mniejszą powierzchnię i liczbę ludności niż Polska. Również obecnie powierzchnia CC z wyłączeniem Turcji i Ukrainy stanowi 87% powierzchni Polski, a ludność 55% (tab. 1). Łączna powierzchnia tej grupy krajów kandydujących jest ponad dwukrotnie mniejsza od powierzchni Ukrainy i prawie trzykrotnie mniejsza od powierzchni Turcji. Jeszcze wyraźniej zróżnicowanie to jest widoczne, gdy porówna się liczbę ludności. Łączna liczba ludności w tych krajach jest prawie czterokrotnie mniejsza od liczby ludności w Turcji i ponad dwukrotnie mniejsza od liczby ludności na Ukrainie.

Znaczne zróżnicowanie między badanymi krajami można zaobserwować także analizując podstawowe wielkości charakteryzujące sektor rolny.

Tab. 1. Podstawowe wielkości charakteryzujące CC (2015 r.)

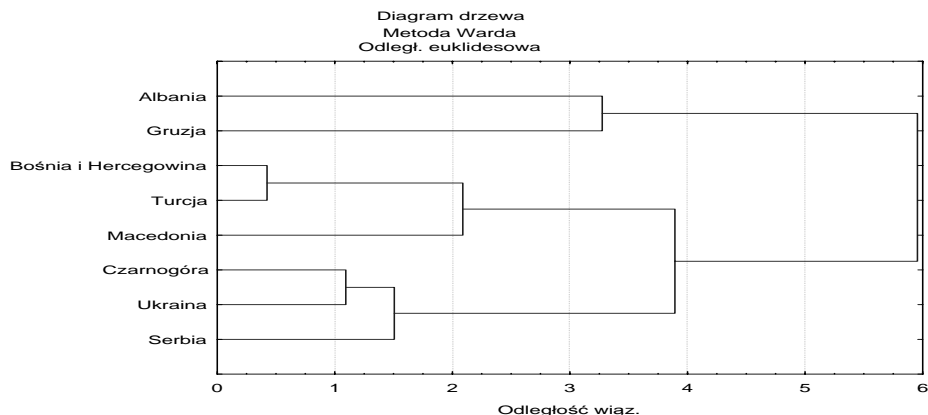
Tab. 1. Basic the CC characteristics (2015)

Kraj	Ludność (mln os.)	Powierzchnia (tys. km <sup>2</sup> )	Zatrudnieni w rolnictwie (tys.)	Udział rolnictwa w zatrudnieniu ogółem (%)	UR (tys. ha)	UR w powierzchni kraj ( % )	(WD jako % PKB)
Albania	2,9	28,8	442,8	39,8	1 178	43,3	22,6
Bośnia i Hercegowina	3,8	51,2	138,7	21,0	1 652	42,1	7,2
Czarnogóra	0,6	13,8	12,3	6,0	223	16,6	10,0
Gruzja	4,5	69,5	910,5	51,7	2 467	36,7	9,2
Macedonia	2,1	25,7	127,4	17,0	1 263	50,0	10,2
Serbia	7,1	77,5	510,3	21,0	3 507	58,0	9,7
Turcja	77,7	785,3	5 467,5	24,0	38 560	49,9	8,0
Ukraina	45,2	579,3	2 669,9	17,0	41 281	71,2	11,8

Źródło: Ludność z EUROSTAT; powierzchnia kraju z EUROSTAT, Gruzja i Ukraina z World Bank; zatrudnienie w rolnictwie z ILO; udział zatrudnionych w rolnictwie z World Bank; UR z EUROSTAT, Gruzja i Ukraina z FAOSTAT z 2011 r.; UR jako % powierzchni kraju z World Bank z 2013 r.; wartość dodana rolnictwa jako % PKB z World Bank.

Najwyższy udział zatrudnianych w sektorze rolnym, w stosunku do ogółu zatrudnionych występuje w Gruzji i Albanii i kształtuje się na poziomie średnio 45,8%, a dwukrotnie niższy, ale również znaczący jest on w pozostałych CC (przeciętnie 20%) z wyjątkiem Czarnogóry, gdzie wyniósł tylko 6%. O znaczeniu rolnictwa w danym kraju mówi również udział wartości dodanej sektora rolnego w PKB. Najwyższą wartość tego wskaźnika odnotowano w Albanii (22,6%), a ponad trzykrotnie niższą w Bośni i Hercegowinie (7,2%). W pozostałych krajach wartość dodana stanowi około 10% PKB. W badanej grupie krajów występuje także duże zróżnicowanie udziału powierzchni użytków rolnych (UR) w powierzchni krajów. Na najwyższym poziomie kształtował się on na Ukrainie (71,2%), a na najniższym w Czarnogórze (16,6%). W pozostałych krajach analizowanej grupy ziemia rolnicza stanowiła przeciętnie około 47% powierzchni danego kraju. Turcja i Ukraina są krajami, które znacznie różnią się od pozostałych nie tylko powierzchnią i liczbą ludności, ale także liczbą osób zatrudnionych w sektorze rolnym tych krajów. Na Ukrainie liczba osób zatrudnionych w rolnictwie (2,7 mln) jest zbliżona, a w Turcji dwuipółkrotnie większa od łącznej liczby osób zatrudnionych w tym dziale gospodarki we wszystkich pozostałych krajach kandydujących. Dodatkowo można zaobserwować, iż mimo zbliżonej powierzchni użytków rolnych w Turcji i na Ukrainie, które wynoszą odpowiednio 38560 tys. ha i 41280 tys. ha, w Turcji zatrudnienie osób w rolnictwie jest dwukrotnie wyższe niż na Ukrainie. Porównując z kolei powierzchnię UR Turcji czy Ukrainy można stwierdzić, iż są one około czterokrotnie większe od sumy powierzchni ziemi rolniczej w pozostałych krajach kandydujących.

Rezultatem przeprowadzonej analizy skupień metodą Warda był podział CC na trzy grupy (rys. 1, tab. 2). Jedną z nich stanowi Albania i Gruzja, drugą: Bośnia i Hercegowina, Macedonia i Turcja, a trzecią: Czarnogóra, Serbia i Ukraina.



Rys. 1. Wyniki analizy skupień CC ze względu na wybrane cechy charakteryzujące sektor rolny w 2014 r.

Fig. 1. The results of the CC cluster analysis due to the selected characteristics of the agricultural sector in 2014

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Światowego, 31.03.2016 r.

Tab. 2. Średnia arytmetyczna i współczynnik zmienności wybranych cech charakteryzujących sektor rolny w CC w 2014 r. w wydzielonych grupach CC na podstawie przeprowadzonej analizy skupień

Tab. 2. The arithmetic mean and coefficient of variation of selected characteristics of the agricultural sector in the CC in 2014 in separate groups on the basis of cluster analysis

	Udział w PKB (%)	Udział w zatrudnieniu (%)	UR/osobę	WD/zatrudnionego (USD)
<b>I grupa: Albania i Gruzja</b>				
średnia	15,9	47,2	0,5	3305,5
V (%)	59,6 (42,1)	13,5	38,9	13,2
<b>II grupa: Bośnia i Hercegowina, Macedonia i Turcja</b>				
średnia	8,6	18,4	0,5	8661,0
V (%)	16,3	8,1	3,6	28,4
<b>III grupa: Czarnogóra, Serbia i Ukraina</b>				
średnia	10,5	15,0	0,8	5911,0
V (%)	10,8	54,1 (50,3)	14,5	15,2

We wszystkich analizach, gdzie współczynnik zmienności przekroczył 50% obliczono medianę zamiast średniej arytmetycznej, a w nawiasie podano obliczony współczynnik zmienności dla miar pozycyjnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Światowego, 31.03.2016 r.

Albania i Gruzja, charakteryzują się w stosunku do grupy drugiej i trzeciej około trzykrotnie wyższym udziałem zatrudnionych w rolnictwie (średnio 47,2%), co wynika z faktu, iż kraje te posiadają bardziej rozdrobniony sektor rolny i około dwukrotnie niższą wydajnością pracy w stosunku do wszystkich pozostałych analizowanych krajów. Warto zauważyć, iż druga i trzecia wydzielona grupa krajów ma zbliżony udział wartości dodanej rolnictwa w PKB (%) przeciętnie 9,6% i jest ona również bardzo zbliżona do wielkości uzyskanej w Gruzji, a ponad dwukrotnie niższa od występującej w Albanii. Kraje należące do grupy drugiej i trzeciej z wyjątkiem Czarnogóry mają również bardzo zbliżony udział

zatrudnienia w sektorze rolnym średnio 18,2%, co jest wartością trzykrotnie wyższą w porównaniu do analizowanego wskaźnika dla Czarnogóry. Wydzielone grupy krajów charakteryzują się również bardzo zbliżoną wielkością UR/osobę. W pierwszej i drugiej grupie krajów jest to przeciętnie 0,54 ha, a w trzeciej średnio 0,82 ha. Kolejnym analizowanym wskaźnikiem jest wydajność pracy. Z badanej grupy krajów najniższą odnotowano w Albanii i Gruzji i kształtowała się ona na poziomie 3,3 tys. USD, prawie dwukrotnie większa była w Czarnogórze, Serbii i Ukrainie, a najwyższa, gdyż na poziomie 8,7 tys. USD w Bośni i Hercegowinie, Macedonii i Turcji.

Tak ukształtowane wskaźniki charakteryzujące sektor rolny wskazują, że CC nie mogą rozwijać swoich sektorów rolnych według tej samej strategii. Wyniki tej analizy pozwalają na wydzielenie grupy krajów o słabiej i lepiej rozwiniętym sektorze rolnym. Dokonany podział uwidacznia różnice w istniejących potrzebach i wskazuje na znaczne problemy stojące zarówno przed WPR jak i CC w kontekście przyszłego rozszerzenia UE w celu pełniejszego zintegrowania się sektorów rolnych tych krajów z rolnictwem unijnym.

Konstruując syntetyczny miernik rozwoju dla CC w 2014 r. korzystano z tych samych cech jak w analizie skupień Warda. W tab. 3 zestawiono obliczoną na podstawie powyższych danych, wartość cechy syntetycznej uzyskanej metodą bezwzorcową w roku 2014 r. oraz wartość syntetycznego miernika rozwoju Hellwiga, który pozwolił na podział CC na cztery grupy.

Tab. 3. Wielkość syntetycznego miernika rozwoju sektora rolnego CC według metody bezwzorcowej i wzorcowej w 2014 r. i podział badanych krajów na klasy typologiczne

Tab. 3. Values of a synthetic measure of development in the agricultural sector of the CC according to the non-standard and standard method in 2014 and the division of analysed countries into typological classes

Metoda bezwzorcową								
klasa	I		II		III		IV	
	Czarnogóra	Macedonia	Bośnia i Hercegowina	Ukraina	Turcja	Serbia	Gruzja	Albania
wartość	0,81	0,66	0,65	0,63	0,60	0,57	0,48	0,30
Metoda wzorcową								
klasa	I		II		III		IV	
	Czarnogóra	Bośnia i Hercegowina	Macedonia	Ukraina	Turcja	Serbia	Gruzja	Albania
	0,672	0,428	0,426	0,402	0,366	0,344	0,176	0,028

Źródło: Obliczenia własne na podstawie źródła jak dla rys. 1.

Można stwierdzić, iż niezależnie od zastosowanej metody większość CC nie zmieniła swojego położenia jeśli chodzi o klasyfikację w grupach różniących się rozwojem sektora rolnego w 2014 r. Analizując wyniki metody bezwzorcowej i wzorcowej można zauważyć, iż w 2014 r. w pierwszej grupie znalazła się Czarnogóra, która ma największe szanse na najwcześniejszą integrację z UE. W kraju tym 40% UR znajduje się w posiadaniu około 5% gospodarstw średnich i dużych (>10ha) wskaźnik koncentracji Lorenza wyniósł 0,61 (Jankowska, 2014). Według obu zastosowanych metod w drugiej wydzielonej grupie krajów znalazły się Bośnia i Hercegowina, Macedonia, Turcja i Ukraina. Serbia z kolei znalazła się w grupie krajów o słabo rozwiniętym sektorze rolnym. Natomiast Albania i Gruzja według metody wzorcowej pozostały w grupie o najsłabiej rozwiniętym rolnictwie. Rolnictwo tych krajów charakteryzuje się dużą skalą rozdrobnienia, co z kolei ma bezpośrednie przełożenie na niską dochodowość takich gospodarstw (Jankowska, 2014). Ponadto te cechy rolnictwa wiążą się z niską produktywnością oraz wysokim zatrudnieniem

w sektorze rolnym (Babiak, 2010; Rowiński, 2010). Dlatego też przed rolnictwem w tych krajach stoją wyzwania, związane z adaptacją do rolnictwa unijnego.

## Dyskusja

Zmiany w rolnictwie w odróżnieniu od innych dziedzin gospodarki np. przemysłu, handlu, budownictwa, stanowią powolny długofalowy proces (Babiak, 2010). Zatem rolnictwo większości CC znajduje się nadal w złej strukturalnej i ekonomicznej kondycji. Na tą ocenę tego stanu sektorów rolnych składają się: wolne tempo zmian strukturalnych, wolne tempo wzrostu produkcji, niska produktywność ziemi i zasobów pracy i nadmierne zaangażowanie pracy w rolnictwie (choćby w Albanii czy Gruzji). Można powiedzieć, że czasami negatywnym rezultatem prowadzonej polityki rolnej jest fakt, iż wysyła ona złe sygnały i nie sprzyja poprawie struktury agrarnej i lepszemu wykorzystaniu zasobów w rolnictwie. Polityka ta w dużym zakresie „zamraża” nieefektywne struktury w rolnictwie (Wilkin, 2011).

Ze względu na duże zasoby ziemi i pracy zgromadzone w rolnictwie CC (w sumie odpowiednio 90,1 mln ha i 10,3 mln zatrudnionych) można stwierdzić, że jego potencjał produkcyjny, a zarazem konkurencyjność zasobowa w stosunku do rolnictwa unijnego są istotne. Jednakże zarówno zasoby ziemi, jak i pracy stanowią wielkie „potencjały uśpione”, które w sprzyjających warunkach zewnętrznych mogą być skutecznie wykorzystane, a w niesprzyjających będą stanowiły obciążenie i hamulce rozwoju (Woś, 2003). Wydaje się, że w chwili obecnej potencjał produkcyjny rolnictwa CC wyrażony zasobami UR i pracy znajdujących się w mało efektywnych strukturach rolnych, może stanowić obciążenie dla samego rolnictwa. Jednocześnie można oczekiwać, że „drzemiące w rolnictwie zasoby produkcyjne” stworzą szansę jego rozwoju, pod warunkiem, że zostaną wykorzystane w efektywnie funkcjonujących strukturach rolnych (Poczta i Pawlak, 2010).

Jednak na dzień dzisiejszy rolnictwo i obszary wiejskie w CC, mimo wielu przeobrażeń, nadal dość zasadniczo różnią się w wielu aspektach od rolnictwa i wsi rozwiniętych krajów europejskich. Należy jednak zaznaczyć, że położenie geograficzne wyznacza niejako automatycznie punkt odniesienia do porównań wsi i rolnictwa w ramach Wspólnoty. Rola cywilizacyjna, społeczna i ekonomiczna wsi CC może i powinna być porównywana z rolą wsi w południowych krajach UE (Poczta, 2011).

Warto w tym miejscu nadmienić, że najważniejszym problemem dla WPR w kontekście przyszłego poszerzenia jest podniesienie poziomu cech agrarno-społecznych rolnictwa (Czykier-Wierzba, 1995; Głębocki, 1998, 2005; Frankel, 2003). Charakteryzuje się ono bowiem w większości analizowanych krajów rozdrobnioną strukturą obszarową, przeludnieniem agrarnym oraz niekorzystną strukturą demograficzną. Procesy przemian strukturalnych, a w tym struktury społeczno-zawodowej mieszkańców zachodzące na wsi CC nie są niczym wyjątkowym i są powiązane z tempem rozwoju całej gospodarki. Następują powszechnie znanymi z historii gospodarczej i ekonomii ścieżkami, sprawdzonymi w krajach wysoko rozwiniętych już kilkadziesiąt lat temu (Drygas, 2010). Należy jednak mieć na uwadze, iż rozwój sektora rolnego ma miejsce także w krajach, które nie należą do UE i jest on wynikiem ogólnego rozwoju gospodarczego. Tak też byłoby w CC, gdyby nie znalazły się one w strukturach unijnych, ale akcesja do UE może ukierunkować bardziej te procesy i stymulować je m.in. przez system wsparcia finansowego (Fabisiak i Poczta, 2011).

Pojawia się jednak sprzeczność między istotą europejskiego modelu rolnictwa, a rzeczywistym biegiem procesów. Warunkiem dalszych przeobrażeń rolnictwa jest konieczność zmian w jego bezpośrednim otoczeniu. Bez możliwości zatrudnienia zbędnej siły roboczej z gospodarstw rolnych trudniej będzie myśleć o poprawie rozdrobnionej struktury obszarowej, gdyż migracja wolnej siły roboczej ze wsi do miast w skali masowej jest niemożliwa, bowiem w miastach również brakuje wolnych miejsc pracy (Wilkin, 2005). W wyniku obserwacji drogi, jaką przeszły obszary wiejskie w swym rozwoju w krajach UE, powinniśmy oczekiwać, że gospodarka wiejska w CC wcześniej czy później ulegnie silnej przebudowie na rzecz funkcji pozarolniczych (Kłodziński, 2012).

Wieś XXI w. CC czerpie z zewnątrz nowe idee i nowe wzory, które stopniowo zacierają tradycyjną granicę między miastem a wsią (Halamska, 2011). Trudno powiedzieć jak zmieniająca się struktura społeczna wsi i realizacja programów unijnych nakierowanych na dywersyfikację wiejskiej gospodarki wpłyną na dalszą pozycję wsi w kształtującym się ładzie społeczno-gospodarczym (Wilkin, 2011).

Mimo wszystko zagadnienia związane z rozwojem sektora rolnego CC w kontekście przyszłego poszerzenia UE mają m.in. na celu przekształcenia obejmujące zarówno organizację w ramach poszczególnych rynków rolnych, jak i działania na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Oczekuje się, że przyczynią się one między innymi do: stopniowego unowocześniania struktury agrarnej i produkcji rolniczej stwarzających szansę opłacalnego eksportu; zwiększania udziału nowoczesnych gospodarstw rolnych prowadzonych zgodnie z zasadami rachunku ekonomicznego i mogących samodzielnie działać na rynku; rozwijania na terenach wiejskich usług dla rolnictwa i mieszkańców obszarów wiejskich (Fabisiak i Poczta, 2011). Zrealizowanie tych celów pozwoli CC na rozwój sektorów rolnych i sprostanie konkurencji na rynku unijnym i zmniejszenie problemów dla WPR w kontekście przyszłego poszerzenia UE.

## Podsumowanie

1. Obecnie wśród CC o wysokim poziomie rozwoju sektora rolnego (określonym na podstawie syntetycznego miernika rozwoju) znalazła się Czarnogóra ze stosunkowo niskim udziałem wartości dodanej sektora rolnego w PKB, najniższym udziałem zatrudnienia w rolnictwie, stosunkowo wysoką powierzchnią UR na mieszkańca i wysoką produktywnością pracy. Takie kształtowanie się tych wskaźników wynika poniekąd z istniejącej struktury agrarnej.
2. Przeciętnym poziomem rozwoju rolnictwa charakteryzuje się Bośnia i Hercegowina, Macedonia, Ukraina i Turcja. Są to kraje odznaczające się również stosunkowo małym udziałem rolnictwa w PKB (średnio prawie 9%) i stosunkowo wysoką w porównaniu do innych analizowanych CC produktywnością pracy (8,7 tys. USD na zatrudnionego).
3. Niski poziom rozwoju rolnictwa odnotowano w Serbii, bowiem kraj ten charakteryzuje się jeszcze stosunkowo wysokim udziałem zatrudnienia w rolnictwie (21%) i przeciętną wydajnością pracy.
4. Do grupy krajów o bardzo niskim poziomie rozwoju zaliczono sektor rolny w Albanii i Gruzji, w których występuje najwyższy udział zatrudnionych w rolnictwie (przeciętnie ponad 47%) i w związku z tym najniższa wydajność pracy (średnio 3,3 tys. USD).
5. W procesie rozwoju sektora rolnego CC ważną rolę odgrywają uwarunkowania historyczne, jego potencjał produkcyjny, sytuacja produkcyjna, dochodowa i handel



zagraniczny produktami rolnymi, oraz skala wykorzystania środków wspólnej polityki rolnej (WPR), a także realizowana polityka państwa w stosunku do rolnictwa. W konsekwencji czynniki te przesądzą więc o zakresie, formie i tempie zachodzenia tego procesu, co w sposób istotny kształtuje strukturę sektora rolnego badanych krajów. Dzięki objęciu rolnictwa CC polityką rolną UE oraz środkom otrzymanym z UE, które powinny stworzyć możliwości rozwojowe i wywołać wiele pozytywnych przemian w rolnictwie i na obszarach wiejskich, proces rozwoju rolnictwa będzie postępował nadal, przyczyniając się do zwiększenia stopnia adaptacji sektora rolnego tych krajów do rolnictwa UE-28.

## Literatura

- Babiak, J. (2010). Polityka kształtowania ustroju rolnego w Polsce. Poznań: WNPiD UAM.
- Czykier-Wierzbka, D. (1995). Rolnictwo polskie a integracja z Unią Europejską. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Drygas, M. (2010). Perspektywy pozarolniczego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – szanse i zagrożenia. W: J. Rowiński (red.) Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa i regionów wiejskich. Raport końcowy (s. 55-82). Warszawa: IERiGŻ PIB.
- EUROSTAT, data dostępu: 31.03.2016 r.
- Fabisiak, A., Poczta, W. (2011). Adaptacja sektora rolnego krajów Europy Środkowej i Wschodniej w procesie integracji z Unią Europejską. Poznań: Uniwersytet Przyrodniczy.
- FAOSTAT, data dostępu: 31.03.2016 r.
- Frankel, I. (2003). Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian. Problemy rozwoju wsi i rolnictwa. Warszawa: IRWiR PAN. W: Rudnicki R. (2010). Zróżnicowanie przestrzenne wykorzystania funduszy Unii Europejskiej przez gospodarstwa rolne w Polsce. Seria: Studia i prace z Geografii i Geologii, 17. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Głębocki, B. (1998). Przemiany struktury agrarnej polskiego rolnictwa w latach 1990-1996. W: B. Głębocki (red.) Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Głębocki, B. (2005). Struktura agrarna-zmiany po 12 latach restrukturyzacji polskiego rolnictwa (1990-2002). W: B. Głębocki (red.) Struktura przestrzenna rolnictwa polski u progu XXI wieku. (s. 45-99). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Halamska, M. (2011). Aktualne wyzwania stojące przed polską wsią i rolnictwem. Komentarz socjologa. *Więś i Rolnictwo*, 4, 23-26.
- ILO, data dostępu: 31.03.2016 r.
- Jankowska, A. (2014). Struktura obszarowa gospodarstw w krajach bałkańskich kandydujących do UE. Polityka ekonomiczna. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Wrocław: UE, 348, 103-111.
- Kłodziński, M. (2012). Bariery wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, 2(155), 40-55.
- Pawlak, K., Poczta, W. (2010). Potencjał polskiego rolnictwa pięć lat po akcesji do UE jako przesłanka jego konkurencyjności. *Więś i rolnictwo*, 1(146), 21-46.
- Poczta, W. (2011). Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej po 2013 roku – wizje zmian. W: A. Czyżewski, W. Poczta (red.) Projekty inwestycyjne w agrobiznesie a zasady Wspólnej Polityki rolnej po 2013 roku (s. 62-77). Poznań: UE.
- Rowiński, J. (2010). Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa i rejonów wiejskich (studium porównawcze) (s. 13-54). Raport końcowy. J. Rowiński (red.). Warszawa: IERiGŻ PIB.
- Wilkin, J. (2005). O potrzebach i zasadach tworzenia wizji rozwoju polskiej wsi. W: J. Wilkin (red.) Polska wieś 2025. Wizja rozwoju. Warszawa: IRWiR PAN.
- Wilkin, J. (2011). Przyszłość Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej – próba podsumowania dyskusji. *Więś i Rolnictwo*, 1(150), 28-36.
- WORLD BANK, data dostępu: 31.03.2016 r.
- Woś, A. (2003). Konkurencyjność polskiego sektora żywnościowego. Synteza. Warszawa: IERiGŻ.
- Wysocki, F., Lira, J. (2005). Statystyka opisowa. Poznań: AR.